

STUDIA UNIVERSITATIS PETRU MAIOR

SERIES HISTORIA

Redac ia: 540088, Târgu-Mure , str. Nicolae Iorga, 1, Telefon 0265-
236034

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIRE - INHALT

Studii și articole

Fábián István, <i>Teritoriile din partea de nord a Dun rii de jos în circuitul persoanelor dintre Imperiu i lumea barbar</i>	7
Adrian Husar, <i>Ideea Europei în perioada Imperiului Roman Târziu i Evul Mediu Timpuriu</i>	11
Gábor Kármán, <i>Argumentarea bellum iustum în campania din Moldova a lui György Rákóczi al II-lea în anul 1653</i>	23
Georgeta Fodor, <i>Imaginea femeilor române în scrierile c l torilor str ini</i>	43
Marian Z loag , <i>Mobilitatea iganilor: despre implica iile politico-ideologice i practice ale unor concepte</i>	55
Ioan Chiorean, <i>Politica colar a guvernului i dietei Transilvaniei în epoca luminilor</i>	71
Grigore Ploe teanu, <i>Dr. Pavel Vasici i „Astra”</i>	83
Vasile Dobrescu, <i>Despre formarea elitelor bancare române ti din epoca modern</i>	101
Constantin Ungureanu, <i>Înv mântul primar din Bucovina în perioada 1848-1918</i>	119
Mirel B nic , <i>Religia fascist : cazul Legiunii Arhanghelului Mihai</i>	147
Maria Costea, <i>Consecin ele pactului Ribbentrop-Molotov asupra rela iilor româno-bulgare</i>	165

Bogdan Iacob, <i>Considerații asupra caracteristicilor istoriei producției în România în perioada comunistă (1963-1974)</i>	175
Ferenc Laczó, Europa, utopia anului 1989	193
Luciana Ghica, <i>Ridicarea (i c derea) a unei Europe Centrale pragmatice: cooperarea regională inițiată după 1989</i>	209
Flore Pop, <i>Realizarea spațiului economic european. Scurtă prezentare generală</i>	223
Anca Maria Incan, <i>Dezbaterea asupra adevărului, istoria bisericii în mâna istoricului laic</i>	233
Iuliana Conovici, <i>Ortodoxie și internet sau ortodoxie versus internet? Contribuțiile studiului asupra „ortodoxiei virtuale”</i>	243

Recenzii. Note de lectură

Alexandru Florin Platon-Laurențiu Răducanu (ed), <i>De la „Cetatea lui Dumnezeu” la edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală</i> . Ed. Polirom, 2005, p. 492 (Fábián István)	255
<i>Istoria Transilvaniei</i> , vol. II (De La 1541 până la 1711), Institutul cultural român. Centru de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005. Ediție coordonată de: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari András, 448 p (Georgeta Fodor).. ..	256
Constanța Ghiulescu, <i>În alvării cu i lic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în țara Românească a secolului al XVIII-lea</i> , București, Editura Humanitas, 2004. (Georgeta Fodor)	259
Vasile Pușcaș, <i>Relații internaționale/transnaționale</i> , Cluj-Napoca, Ed. Eikon, 2005 (Simion Costea).. ..	260
Ruxandra Cesereanu - <i>Decembrie '89 Deconstrucția unei revoluții</i> , Polirom Iași 2004, pp. 225. (Eugen Stancu).....	261
Francis Fukuyama, <i>Construcția statelor. Ordinea mondială în secolul XXI</i> , Ed. Antet XX Press, 2004 (Georgeta Fodor).....	263
<i>Anuarul colii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”, I/2005</i> , Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, 528 p. (Marian Zolga)	265

<i>Anuarul Institutului de Istorie „George Bari ”. Series Historica, Cluj-Napoca, 2005, 646 p.</i> (Georgeta Fodor).....	267
<i>Erat</i>	269
<i>Lista autorilor</i>	271

Studies and articles

<i>Fábián István, The territories from the northern side of the lower Danube in the circuit of persons between the Empire and the barbaric world.....</i>	7
<i>Adrian Husar, The idea of Europe in the later Roman Empire and the Early Middle Ages.....</i>	11
<i>Gábor Kármán, The reasoning for bellum iustum in György Rákóczi the second in 1653.....</i>	23
<i>Georgeta Fodor, Images of Romanian women with foreign travelers in the XVIth and the XVIIth centuries Romanian society.....</i>	43
<i>Marian Z loag , Gypsies spatial mobility: considering the ideological, political and the praxis dimension of some concepts .....</i>	55
<i>Ioan Chiorean, The government school policy in Transylvania in Light Age.....</i>	71
<i>Grigore Ploe teanu, Dr. Pavel Vasici and the ASTRA (The Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People)83</i>	
<i>Vasile Dobrescu, About the building and the establishment of the Romanian banking elites.....</i>	101
<i>Constantin Ungureanu, Elementary education in Bucovina in 1848-1918 period .....</i>	119
<i>Mirel B nic , Fascist religion: the case of the Legion of the Archangel Michael.....</i>	147
<i>Maria Costea, The Consequences of Ribbentrop - Molotov Pact on Romanian-Bulgarian Relations .....</i>	165
<i>Bogdan Iacob, Some considerations upon the characteristics of history production in Romania under communism (1963-1974) .....</i>	175
<i>Ferenc Laczó, Europe, the utopia of 1989.....</i>	193
<i>Luciana Ghica, The rise (and fall) of a pragmatic Central Europe: regional cooperation initiatives after 1989.....</i>	209

Flore Pop, <i>La réalisation de l'espace économique européen. Breve presentation generale</i>	223
Anca Maria incan, <i>Debating the truth, history of the church in the hand of the lay historian?</i>	233
Iuliana Conovici, <i>Orthodoxie et internet ou orthodoxie versus internet? Contributions a l'etude de l' „orthodoxie virtuelle”</i>	243

Reviews

Alexandru Florin Platon-Lauren iu R dvan(ed), From „ God's castle” to Nantes law. Middle age history sources. Ed. Polirom, 2005, p. 492 (Fábián István)	255
<i>Transilvania history</i> , vol. II (From 1541 until 1711), Romanian culture institute. Transilvanian studies centre, Cluj-Napoca, 2005. Edition coordinated by: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras, 448 p (Georgeta Fodor).....	256
Constan a Ghi ulescu, <i>Wearing pants and islic. Church, sexuality, marriage and divorce in 18th century Romanian Country</i> , Bucharest, Editura Humanitas, 2004. (Georgeta Fodor)	259
Vasile Pu ca , <i>International/transnational relations</i> , Cluj-Napoca, Ed. Eikon, 2005 (Simion Costea).....	260
Ruxandra Cesereanu - <i>December'89 Bulding/Debuilding of a revolution</i> , Polirom Ia i 2004, pp. 225. (Eugen Stancu).....	261
Francis Fukuyama, <i>Village bulding. World's order in 21st century</i> , Ed. Antet XX Press, 2004 (Georgeta Fodor).....	263
<i>Doctors school anual paper „History. Civilisation. Culture”</i> , I/2005, University press, Cluj-Napoca, 2005, 528 p. (Marian Z loag)	265
<i>„George Bari ” History institute anual paper. Series Historica</i> , Cluj-Napoca, 2005, 646 p. (Georgeta Fodor).....	267
<i>Explanation list</i>	269
<i>Authors list</i>	271

THE TERRITORIES FROM THE NORTHERN SIDE OF THE LOWER DANUBE IN THE CIRCUIT OF PERSONS BETWEEN THE EMPIRE AND THE BARBARIC WORLD

Fábián István*

Abstract

The aim of this short paper is to emphasise role of the north-danubian territories as a constant and important contact zone between two civilisations based on literary sources and to underline the fact that the embassies, the military activity, presence of prisoners and the presence of missionaries, underlines one main thing: the north/danubian territories were one of the most important melting pots of the period.

Once with the Aurelian retreat, the former Roman province of Dacia, did not went out from the orbit of the Roman world. The Roman and later the Byzantine Empire will continue to maintain an important influence, with immediate consequences and with a profound historical significance for this part of Europe. The interest of the Roman world toward former Dacia was more or less constant between the 4th and the 7th centuries. The presence of the „bridgeheads”, the conquests during the reigns Constantine the Great and Justinian, and the diplomatic missions to the barbarian warlords are the witnesses of these aspects. An aspect which is less noticeable from the archeological point of view but which is a constant phenomenon is the permanent circulation of the persons between the Empire and the barbaric world and vice versa.

One of the first coordinates of this flow of persons are the Roman and Byzantine embassies to the „courts” of the barbaric leaders. These diplomatic contacts had several goals: to obtain the good faith of these leaders, the foundation of future economic relationships and subtitle missions of espionage. The evaluation of the military, economic and diplomatic capacities of a possible enemy or ally had a vital importance for the Empire in taking

---

* Asistent drd., Universitatea „Petru Maior”, Tg. Mureş

military or diplomatic steps against or toward a barbaric population. Unfortunately very few texts are preserved, concerning these matter. One of the most complete is **Excerpta de legationibus** written by Priscus Panites the ambassador of emperor Theodosius II at the court of the hun king Atilla. Beyond the description of the journey the Roman legate made an accurate description of the moods, moral codes (sometimes strange for a Roman), religious beliefs and culture of this migratory population.

In such context, Priscus is telling us about the presence of Roman prisoners at the hunic court, prisoners taken by the Huns after their raids at south of the Danube. These prisoners were noted on some lists, for a subsecvent payment from the Empire, in order to release them. Each prisoner was paid varying with their importance. These ransome taxes extended between 8-12 gold coins up to 500 gold coins. Interestingly not all the prisoners are released or used for diplomatic purposes (hostages). Some of them remained at their own will at the court of the barbaric king like that Rusticus, a secretary at Atilla's cancelary or that Greek merchant who, was taken prisoner at Viminacium, and later he integrated himself in the hunic world. More than that he distinguished himself in battle at in the end he decided to establish himself at the court of Atilla „because the strangers who remain at the Schytes folowing the war, spend their life in peace, each of them enjoying what he has and never bothers somebody else”².

These conversation is followed by an idealistic and comparative description of the life in **Barbaricum** and in the Empire, obviously in the favor of the first, the moralising aspect being more than clear. That is why some historpographs are in doubt concernig the veridicity of these encounters, considering these descriptions an influence from Tacitus on the writtings of Panites.

Beyond these descriptions, veridic or not, the real presence of these prisoners is a fact, a presence that was more then neccesarry because they were tho only ones who could cover the agricultural needs of a migratory population who wasn't used with such occupation.

---

² Panites in *Fontes HistoriaeDaco-Romanae II*, p.267

Later, this „traffic” of prisoners will be maintained in the presence of the Gepidae and of the Avars and Slaves. The first population (theoretically allies of the Byzantine Emperor Justinian) helped the Huns and Slaves in crossing the Danube in their raids against the Empire. Procopius of Cessarea is telling us about the fact that the Huns were paying a gold coin to the Gepidae for each soldier carried across the Danube. Of course, this raids, along the rich spoils, assured a permanent flow of Roman prisoners taken by the barbarians.

To this great number of prisoners we have to take into account a considerable number of refugees and runaways from the Empire. Procopius in several occasions emphasises the great number of persons who crossed the Danube in the Barbaricum, willingly or not. The prisoners were bought back or released by the barbaric allies of the Romans (like Baian) or, released by the Romans itself (a good example is this sense are de north/Danubian expeditions of the Roman general Priscus). The refuge in the barbaric world of some categories of craftsmen or other persons of humble condition before the abuses and overhealming taxes of the Imperial administration is an another important aspect of the circulation of persons across the Danube. ³ The same Procopius, informes us that „workers and craftsmen were constrained to endure hunger, that is why they abandoned their Roman citizenship and fled to the Barbarians” ⁴

Concerning these aspects, the work of Pseudo-Mauricius, **The art of war**, offers a few extra details: speaking about the barbaric raids, the author emphasises the great number of prisoners taken by the invaders, prisoners who after a certain period of time were released but, who wanted to remain with the barbarians could stay with them without any constraints. Concerning this matter, Mauricius is speaking about those „refugees” who „althought they are Romans, they must be treated with wariness because they love more our enemies than us” ⁵

Finally one last category of people who were implied in the circulation of persons in this area are the missionaries, whose

---

³ Chiriac, C., *Unele observa ii asupra informa iilor literar istorice bizantine referitoare la regiunea Dun rii de jos în secolele V-X*, în *Arheologia Moldovei* XX, 1997. p.119

⁴ Procopius after *FHDR II*, p.383

⁵ Mauricius after *FHDR II*, p.

activities are described in the religious texts, but these text must be treated with a specific criticism due to their propangandistic shade.

A specific example in this sense is Paulus Orosius with his **Historiarum adversos paganos**. Speaking about the anti-christian persecutions of the Germanic king Athanaric (369-372) the autor spoke about the disparition of the ethnic frontiers, and proposed a new identity based on the concepts of Romanity and Christianity (Romanitas et Christianitas). "Most of them (of the barbarians persecuted by Athanaric) who run away because of their love for Christ, fled to Roman soil went without any fear as they were going to enemies, but with confidence as they were going to brothers" (quorum tamen plurimi in Romanum solum non trepidi, uelut ad hostes, sed creti, quia ad frates, pro Christi confessione fugerunt)"⁶

The Greek historian Philostogios (368-425) is the one who brings o wave of obiectivity between these enthusiastic historic springs. Talking about the spreading of Christianity, the historian emphasises the crucial role played by the Roman prisoners, among them clerics. „Living together with the barbarians, they converted many of them to the real faith and convinced them the embrace Christianity instead on paganism".⁷

In conclusion: as these literary sourses emphasise the north-danubian territories were a constant and important contact zone between two civilisations. The embassies, the commerical activities and the presence of missionaries, undelines one main thing: the north/danubian territories were one of the most important melting pots of the period, with a crucial role in defining the Early Medieval Age in this area.

---

⁶ Orosius, *Histoire contre les paiens, II, Livre VII, 43,5* trad Arnaud-Lindet, Paris 1991. These diferentiation appear also at St. Vasile the Great, who, in *The Martyr of St. Sava the Goth* was talking about the christian broterhood which crosses over ethnic markings. This idea is present at *Auxentius of Durostorum* in his work *The life, beleif and death of Wulfila*, where the author makes the difference between Roman and Barbaric land in the sense of religious terms.

⁷ Philostorgios, *Church history* II 5 Payot, Paris, 1921

THE IDEA OF EUROPE IN THE LATER ROMAN EMPIRE AND THE EARLY MIDDLE AGES

Adrian Husar*

Abstract

The relevance of culture has recently enjoyed increasing recognition for the study of European integration and a European identity. Conceptualizing a continent, this paper explores some Europes in their history. The author puts the causal impact of ideas, and their binding effects through institutions, at the center of his study.

The definition of Europe in the Later Roman Empire and the Early Middle Ages is ambiguous. In many ways it was coterminous with Latin Christendom. But Latin Christian Europe was dynamic, polymorphous, and constantly expanding and thus not fit neatly for long into any one political mould. Further, westerners knew of the existence to the east of another form of Christian order. Latin Christendom had moreover crucial contacts with other areas, themselves affected by, or affecting, western European civilization.

A sense of a shared Roman imperial past and a common Christian religion did not create an integrated Europe in any political or ecclesiastical sense, but the forces straddling, if not binding together, this politico-cultural magnetic field were strong.

---

* Profesor dr., Universitatea „Petru Maior” Tg. Mureș

One may assume that the term *Europe* ( )¹ was coined in the area of Thrace –on his way to Greece, Xerxes the Great had his army travel from Asia Minor through “Europe”² – and from there was extended to denote central Greece and finally the entire Greek mainland. The first known use of the term *Europe* in a geographical sense is recorded in the last part of the 6th century BC and designates the Greek “continent” as opposed Peloponnese and to the archipelago (thus it appears in *Hymn to the Apollo the Pythian*³ and in the *Periegesis* of Hecateus of Miletus⁴). For Herodotus of Halicarnassus attention had to be focused upon the universe of the Greek trading world, especially upon the so-called ‘prior Europe’ (*emprosthe Eur p*)⁵ or upon the world of Greece, Macedonia and Thracia between the Adriatic Sea and the Black Sea, on the one hand, and the euroasian steppes⁶ peopled by the Scythians –with their climatic and cultural peculiarities– on the other hand. Through seafarers⁷, people learned about western Mediterranean Sea and the existence of countries surrounded by the ocean, and about lands adjacent to Greece.

The name of Europe was extended to these areas and was used to denote the third part of the then-known world,

---

¹ For general review: Jürgen Fischer, *Oriens-Occidens-Europa. Begriff und Gedanke 'Europa' in der späten Antike und im frühen Mittelalter*, Mainz, 1957 (repr. Wiesbaden 1975); V. Curcio, *Europa. Storia di un'idea*, I, Firenze, 1958; F. Chabod, *Storia dell'Europa* (a cura di E. Sestan e A. Saita), Bari, 1961; Santo Mazzarino, *Il nome e l'idea di Europa*, in *idem, Antico, tardoantico ed èra constantiniana*, II, Bari, 1980, p. 412-445; Marta Sordi (ed.), *L'Europa nel mondo antico*, Milano, 1986; Filippo Casola, *Il nome e il concetto di Europa*, in A. Giardina (ed.), *Covegno per Santo Mazzarino*, L'Erma, Roma, 1998; Anthony Pagden, Lee H. Hamilton (eds.), *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Cambridge UP, 2000, p. 33-71.

² Herodotus VII, 8 (ed. Carolus Hude, Oxford, 1960). Cf. Egbert J. Bakker, *Brill's Companion to Herodotus*, Leiden, 2002, p. 551-578 (*The Persian invasions*).

³ *Ad Apollo*, v. 250-251 and 290-291, *apud* Filippo Cassola (ed.), *Inni Omerici*, Milano, 1975, p. 128-131.

⁴ C. Milani, *Note etimologiche su* , in Marta Sordi (ed.), *L'Europa nel mondo antico*, Milano, 1986, p. 3-11.

⁵ Fabio Mora, *L'etnografia europea di Erodoto*, in M. Sordi (ed.), *L'Europa...*, p. 57-67.

⁶ Bruno Gallotta, *Dario e l'Occidente*, Modena, 1980, p. 9-54 (*La Scizia*); François Hartog, *The Mirror of Herodotus: The Representation of the Other in the Writing of History*, Berkeley, 1988.

⁷ Giuliana Daniela Massaro, *Itinerari e viaggi marittimi in Magna Grecia*, in G. Camassa, Silvana Fasce (eds.), *Idea e realtà del viaggio. Il viaggio nel mondo antico*, Genova, 1991, p. 143-189; Robert D. Ballard, *Mystery of the ancient seafarers. Early maritime civilizations*, National Geographic Society, 2004; Duane W. Roller, *Through the Pillars of Herakles*, Routledge, 2005, p. 1-22 (*Greek exploration before 500 BC*).

distinguishing it from Asia and Africa. In principle, this division into three can be found throughout ancient geography⁸.

Nevertheless, next to the spatial conception there also appeared – starting precisely with Herodotus⁹ – the political-moral idea of a much more limited Europe, an idea that knew ceaseless transformation and translation in keeping with the mutations suffered by the political, economic and ideological framework¹⁰.

More detailed geographical information was given by the Romans, who since Julius Caesar (*De Bello Gallico*)¹¹ had been exploring parts of Continent, though many ideas about the conditions and the situation of the European hinterland remained rather fabulous, much of this can be found in the works of Pliny the Elder¹². Only Strabo of Amasia in his *Geographica* gives a more realistic description¹³.

In the “universal” Roman empire¹⁴ (*imperium sine fine*¹⁵), the ample geographical concept of Europe – inspired by Herodotus’ model – tended to coincide with political reality. To Roman consciousness, the world – *orbis terrarum*, had become *orbis Romanus*¹⁶. The Roman Empire encircles the Mediterranean Sea¹⁷ – *Mare Nostra*, as they called it – and beyond that lay its frontiers.

---

⁸ F. Cordano, *La geografia degli antichi*, Roma-Bari, 1982, p. 167-181; C. Dognini, *La concezione del mondo nelle civiltà antiche*, L’Erma, Roma, 2003.

⁹ Rosalind Thomas, *Herodotus in Context: Ethnography, Science and the Art of Persuasion*, Cambridge UP, 2002, p. 75-101 (*Dividing the world: Europe, Asia, Greeks and barbarians*); Paul Cartledge, *The Greeks: A Portrait of Self and Others*², Cambridge UP, 2002, p. 36-50 (*Others in Images and Images of Others*).

¹⁰ Fergus Millar, *Looking East from the Classical World: Colonialism, Culture and Trade from the Alexander the Great to Shapur I*, in *International History Review* 20, 1998, p. 507 sqq.

¹¹ Frank Ezra Adcock, *Caesar as Man of Letters*, Harper Collins Publishers, NY, 2003; Andrew M. Riggsby, *Caesar in Gaul and Rome*, University of North Texas Press, Denton, 2006, p. 47-72 (*The ‘other’ and the other ‘other’*).

¹² Pliny, *Historia Naturalis* 3, 5.

¹³ Daniela Dueck, *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, Taylor & Francis, London, 2000.

¹⁴ Joseph Vogt, *Zur Terminologie der römischen Imperialismus*, Tübingen, 1929; C. Nicolet, *L’inventaire du monde: géographie et politique aux origins de l’empire romain*, Paris, 1988. Craige B. Champion (ed.), *Roman Imperialism: Readings and Sources*, Blackwell Publishers, 2003.

¹⁵ Velleius 2,103: *spem conceptam perpetuae securitatis aeternitatisque Romani imperii*.

¹⁶ Ronald Syme, *Rome and the Nations*, in *Diogenes CXXIV*, 1983, p. 33-46.

¹⁷ Alan Bowman, Martin Goodman, Simon Price, Hannah Cotton (eds.), *Representations of Empire: Rome and the Mediterranean World*, London, 2003; C.R. Whittaker, *Rome and its Frontiers. The Dynamics of Empire*, Routledge, 2004.

These, in time, stretched from the Atlantic Ocean, across Europe to the Black Sea, through the deserts and oases of the Middle East to the Red Sea, and thence across North Africa, skirting the edge of Sahara Desert, to the Atlantic Coast of Morocco.

The Roman perspective was that they had subjected the entire *orbis terrarum* to the rule of Roman people – as far as they had knowledge about it or considered it worth conquering¹⁸. This philosophy did not encompass the idea of boundaries at all except the idea that “barbarians” should stay outside the Roman concept of the civilized world¹⁹. The belief that *imperium/basileia* held the entire *orbis Romanus/oikoumen* within its borders, or even that there existed no restrictions at all to Roman authority, went far back in Roman literature²⁰ and was particularly cherished by Christian Romans²¹.

When these writers reflect on the essential meaning of *imperium*, they present a consistent theme of a state composed of a plurality of peoples, nations and *gentes*. In the 3rd century AD, Origen wrote that God had prepared the nations for Christ by putting them under one ruler, the Roman *basileus*, and Augustus fused many people of the earth into one *basileia*²². Tertullian referred to the Roman empire as a conflation of *regna*²³. Augustine also stressed the plurality of nations in the Empire²⁴. The early 5th-century panegyrist Rutilius Namatianus described the Roman Empire as one *patria* made from *diversae gentes*²⁵. His fellow panegyrist Claudian stressed the plurality of peoples and languages under the emperor²⁶.

This conception of *imperium* as a large state consisting of a plurality of peoples is not a product of the Middle Ages or even of the later Roman period. It can be seen in the 1st century AD, in

---

¹⁸ Lorenzo Braccisi (ed.), *Alessandro e la Germania. Riflessioni sulla geografia romana di conquista*, L'Erma, Roma, 1997; G. Cresci Marrone, *Ecumene Augustea. Una politica per il consenso*, L'Erma, Roma, 2000.

¹⁹ J.L. Ferrary, *L' "oikoumene"*, *L'Orient et l'Occident d'Alexandre le Grand à Auguste: histoire et historiographie*, in A. Giardina (ed.), *Convegno per Santo Mazzarino* (Roma, 9-11 maggio 1991), L'Erma, Roma, 1998.

²⁰ P. Hardie, *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*, Oxford, 1986.

²¹ At the foundation of the Christian *imperium*, Eusebius of Caesarea (*Tricennalia Oratio* 16, 6) claimed it was the destiny of the Roman empire to embrace “all those not yet united [with it] up the limits of the inhabited world”.

²² Origen, *Contra Celsum* 2, 30.

²³ Tertullian, *Apologeticum* 25, 17.

²⁴ Augustine, *De Civitate Dei* 4,4; 4,9; 5,12; 18,22.

²⁵ Rutilius Namatianus, *De reditu suo* 1, 63.

²⁶ Claudian, *De IV Cons. Hon.*, 355; *De Cons. Stil.* 3, 159.

Sallust's *Jugurthine War*²⁷, and it is equally present in the writings of Tacitus a century later²⁸. Thus, from Sallust and Tacitus to Jordanes and Paul the Deacon, the essence of an *imperium* and its *imperator* is the ruler over more than one people, land, or kingdom.

The period between the 3rd and 5th centuries AD presents us with an essential turning point²⁹. Certain conceptions regarding Europe – starting from the oldest Greek matrix – changed their interpretation, reflecting the relations among the Romans and the other peoples (*gentes, nationes, ethne*)³⁰. Distinctions between Romans and non-Romans³¹ were altered by Caracalla's grant of citizenship to all inhabitants of the Empire (*Constitutio Antoniniana*, AD 212)³²; the barbarian invasions of the 3rd century onwards brought further changes, as did the settlement of the barbarians and the creation of the sub-Roman kingdoms³³.

The literature and science of late antiquity had to bring these changing contexts into accord with the Christian worldview³⁴. Christians added a further wrinkle to Roman universalism. The Roman empire embraced the world because it carried Christianity to heathens. Roman imperialism was set in a new context that redefined civilization so that all Christians,

---

²⁷ Sallust, *Bell. Jug.* 18,12; 31,20; 79,2.

²⁸ Tacitus, *Historiae* 4, 58; *Annales* 2,2; 2,61.

²⁹ Richard Miles, *Constructing Identities in Late Antiquity*, Routledge, London, 1999, p.2-16.

³⁰ Walter Pohl (ed.), *Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, Brill, Leiden, 1997, p. 1-13; Patrick J. Geary, *Barbarians and Ethnicity*, in G.W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar (eds.), *Interpreting Late Antiquity*, Harvard UP, 2001, p. 107-129; Herwig Wolfram, *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*, University of California Press, Berkeley, 2005, p. 102-122 (*Emperorship and Kingship on Roman Soil*).

³¹ Simon Swain, Mark Edwards (eds.), *Approaching Late Antiquity: The Transformation from the Early to Late Empire*, Oxford UP, 2004, p. 109-132 (*Roman Law AD 200-400: From Cosmopolis to Rechtstaat ?*).

³² Giuseppe Zecchini, *La Constitutio antoniniana e l'universalismo politico di Roma*, in Luciana Aigner Foresti et alii (eds.), *L'ecumensimo politico nella coscienza dell'Occidente [Alle radici della casa comune Europea, II]*, L'Erma, Roma, 1998.

³³ Wolf Liebeschuetz, *Citizen status and law in the Roman Empire and the Visigothic kingdom*, in Walter Pohl, Helmut Reimitz (eds.), *Strategies of distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, Brill, Leiden, 1998, p. 131-152; Richard Miles (ed.), *Constructing Identities in Late Antiquity*, Taylor & Francis, 1999, p. 234-258 (*The barbarian in Late Antiquity: image, reality, and transformation*).

³⁴ Anthony H. Merrills, *History and Geography in Late Antiquity*, Cambridge UP, 2005; Jacques Le Goff, *The Middle Ages and the Birth of Europe*, Blackwell Publishers, 2005, p. 14-28 (*The conception of Europe: 4th to 8th centuries*).

Germans and Persians as well as Romans, shared the same Christian *oikoumenē* ³⁵. The Later Roman empire assumed the mantle of the “guardian of the churches of Christ”³⁶.

Europe was seen as a part of the *orbis terrarum*, which is surrounded by the ocean. We may assume that the contrast to Asia was clearly felt and moreover that the terms *orient* and *occident* did not facilitate an *aequalis division* since there were three continents. The political affiliation of the province of Africa to the Roman Empire may have been important to³⁷. This became even more obvious when in 394 AD, after the division of the Roman Empire³⁸, North Africa went to the Latin world of the west³⁹.

The borders of Europe as they were assumed by Herodotus remained unchanged. It was bordered in west by the ocean, in the south by the Mediterranean Sea from the Pillars of Hercules (Strait of Gibraltar) to the Hellespont (Dardanelles) and from there on through Pontus (the Black Sea) to the Maeotis (the Sea of Azov). There the eastern border began running along the River Phasis (Rion) to the north. The Phasis was replaced soon by the River Tanais (Don), which rises in the so-called *riphaei montes*. Orosius drew a line from the northern coast to the mouth of the Rhine in Gallia Belgica. Yet he accepts the organization of space made by ‘the pagan ancients’, and offers their versions of the world divided into three parts (Asia, Europe and Africa). The Mediterranean is at the heart of matters, its towns, and adjoining provinces being described in some detail; beyond live ‘the nations’ (*gentes*), fifty-four of them in *Europe* which stretches from the Don in the east to the northern part of the ocean and thus includes a sizeable portion of the *barbaricum*⁴⁰.

The conception of Europe in late antiquity is summarized by Procopius of Caesarea⁴¹. He reports two contemporary

---

³⁵ Garth Fowden, *Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity*, Princeton UP, 1993.

³⁶ Christopher Kelly, *Ruling the Later Roman Empire*, Harvard UP, 2004.

³⁷ Sallust, *Bellum Iugurthinum* 17, 3; Paulinus of Nola, *Carm.* 3, 1, 3.

³⁸ John Moorhead, *The Roman Empire Divided: The Post Roman World, 400-700*, Longman, 2001, p. 6-34.

³⁹ Claudian, *De bello Gildonico* 5, 4; *idem*, *Panegyricus de sexto consulatu Honorii* 5, 103-106.

⁴⁰ Orosius, *Historiarum adversum paganos* 1, 52-54 (ed. M.-P. Arnaud-Lindet, I, Paris, 1990, p. 24-25).

⁴¹ Anthony Kaldellis, *Procopius of Caesarea. Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity*, University of Pennsylvania Press, 2004, p. 17-61 (*Classicism and its Discontents*).

opinions that differ mainly in their view of the eastern border, Phasis or Tanais⁴². Procopius saw Constantinople as the most important city and the center of the European continent, which was to be clearly distinguished from Asia within the empire⁴³. Procopius' conception of Europe contains three different ideas. First, Europe included those masses of mainland that stretch from the Hellespont to the ocean in the west; second, he refers to the European part of Justinian's empire, which was seen as an island between the Adriatic Sea and the Danube; third, Europe also denoted a province in Thracia⁴⁴.

The definition of Europe between 400 and 800 is ambiguous⁴⁵. In many ways it was coterminous with Latin Christendom. But Latin Christendom was dynamic, polymorphous, and constantly expanding and thus not fit neatly for long into any one political mould. Further, westerners knew of the existence to the east of another, well-established, form of Christian order. Latin Christendom had moreover crucial contacts with other areas (Scandinavia, the Celtic areas of western Britain and Ireland, the Slavic regions of the Balkans, the Islamic North Africa, and Byzantium), themselves affected by, or affecting, western European civilization⁴⁶.

In the 5th century AD the world could still be conceived of as revolving around two cities, Rome and Constantinople, although the empire's centre of gravity lay in its eastern provinces, while the north-western parts were left to fend for themselves⁴⁷.

From the beginning of the 5th century AD the term *res publica Hesperiae plagae*, or simply *Hesperia*, had been used to denote the western part (*partes Occidentales*) of the *imperium*

---

⁴² Procopius, *De aedificiis* 4, 1; 4, 8-9.

⁴³ *Idem*, *Anecdota* 23.

⁴⁴ Cf. Cassiodorus, *Hist. eccl.* 9, 2, 1. The old cliché of a Thracian/Balkan Europe will be reflected in the epoch of the Tetrarchy through the foundation of the new *provincia Europa* mentioned in *Laterculus Veronensis*, dated between AD 297-312/314.

⁴⁵ John Moorhead, *The West and the Roman past from Theoderic to Charlemagne*, in B. Croke, A. Emmett (eds.), *History and Historians in Late Antiquity*, Sydney, 1983, p. 155-168.

⁴⁶ Franco Cardini, *Europe and Islam*, Blackwell Publishers, 2001; Robin Winks, Teofilo Ruiz, *Medieval Europe and the World: From Late Antiquity to Modernity, 400-1500*, Oxford UP, 2005, p. 9-36 (*The end of the ancient world*).

⁴⁷ Averil Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395-600*, Routledge, London, 1993, p. 12-32; Fergus Millar, *A Greek Roman Empire. Power and Belief Theodosius II*, University of California Press, 2006, p. 84-129.

Romanum, competing with the name Europe. But Hesperia's real meaning became more and more blurred. In the course of the time it meant merely Italy (the Gothic *regnum Italiae* as the successor to the *Hesperium regnum*)⁴⁸ or, for pseudo-etymological reasons, Spain⁴⁹.

The historians of the late antiquity⁵⁰ differed somewhat on the regions they included in Europe. While Orosius includes in the empire the area from the River Tanais through Alania, Dacia, Gothia and Germania⁵¹, Jordanes mentions the Gepidae as the easternmost people⁵². Procopius starts in the west with Spain and only mentions provinces of the empire, whereas he tells fabulous stories about peoples who live in the Caucasus.

None of the authors, however, tells us whether the lands of barbaric peoples are considered parts of Europe in the original meaning. Jordanes regarded the Orcades (Orkneys) and mythical island *ultima Thule*, which had been known from Virgil's works, as parts of Europa. But apparently Jordanes regarded and, what is more, Scandza/Scandia (Scandinavia) – which had been mentioned by Pliny the Elder – to be outside of Europe⁵³. Isidore of Seville (cca. 570-636), however differentiates⁵⁴ between the heartland of the *imperium* that stretches to Greece; *Barbaricum*, between Scythia inferior and Germania and Germania, which he calls *prima Europa*: and a buffer-zone to the Mediterranean Sea (Raetia, Noricum, Pannonia, Moesia). The learned Anglo-Saxon Bede the Venerable († 735) calls Germania, Gallia, and Hispania – but not Italia – the *maximae Europae partes*⁵⁵.

Basically all those ideas go back to the opinion of Saint Augustine († 430), who – like most Christians – considers the

---

⁴⁸ Cassiodorus, *Hist. eccl.* 7, 7, 6. Cf. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography*, London, 1966, p. 181-210 (*Cassiodorus and Italian Culture of His Time*).

⁴⁹ Isidorus, *Etymologiae* 14, 14, 19. Cf. Stephen A. Barney, Oliver Berghof (eds.), *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge UP, 2005, p. 285-300 (*Book XIV: The earth and its parts*).

⁵⁰ Giuseppe Zecchini, *Ricerche di storiografia latina tardoantica*, L'Erma, Roma, 1993; Gabriele Marasco (ed.), *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: 4th to 6th Century AD*, Brill, Leiden, 2003; David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity*, Taylor & Francis, 2005, p. 150-162.

⁵¹ Orosius, *Historiarum adversum paganos* 1, 2, 52-53 (ed. Arnaud-Lindet, I, Paris, 1990, p. 24-25).

⁵² Jordanes, *Getica* 5, 32-34.

⁵³ Jordanes, *Getica* 1, 8-9; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 1, 1.

⁵⁴ Isidorus, *Etymologiae* 14, 4, 2-8.

⁵⁵ Bede, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* 1.

imperium Romanum to be representative of the world⁵⁶. Therefore, the cultureless and little known parts excluded, it may justly be called Europe. Assuming a new settlement of the world after the Flood, Europe is generally attributed to Japhet, Noah's third son⁵⁷. Japhet's descendants are the peoples who inhabit Europe. A genealogy of peoples based on these ideas is given by the so-called Nennius⁵⁸.

Late Antiquity saw the gradual decline of classical Mediterranean society⁵⁹ and the initial formation of a strictly western European, Christian society⁶⁰. In AD 476 the Eastern Roman empire survived the collapse of its western counterpart⁶¹. A fully Roman state survived in the eastern Mediterranean for more than a century and half after the deposition of Romulus Augustulus. During the same period there were many living in western Europe and North Africa who continued to think of themselves, and were thought of by others, as Romans (*Romani*). And the royal heirs of the western empire honored the Byzantine emperor as their lord and father in the same way that they accepted the primacy of the model of Byzantium unquestioningly for many centuries. The Justinian's reconquest had reclaimed Italy and North Africa for the *imperium*, making possible the assertion of Roman political and religious universalism.

The breakup of the Western Roman empire – as an overarching, supra-regional political structure – saw a disintegration of the frontiers that had divided the Roman world from the Germanic, Asiatic, Persian, Islamic and African worlds surrounding it⁶².

Increasing Christianization and the inclusion of new peoples and areas made it necessary to formulate a new concept of

---

⁵⁶ Augustine, *De civitate Dei* III, 31.

⁵⁷ Isidorus, *Historia Gothorum*, dedication; *idem*, *Etymologiae* 9, 37.

⁵⁸ Nennius, *Hist. Britanniae*, prologue (ed. John Morris, London, 1980).

⁵⁹ Peter Brown, *The World of Late Antiquity: AD 150-750*, London, 1971, p. 19; Aldo Schiavone, *The End of the Past. Ancient Rome and the Modern West*, Harvard UP [*Revealing Antiquity* 13], Cambridge Ma. – London, 2002.

⁶⁰ P. Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, AD 200-1000*², Blackwell Publishers, Oxford, 2002.

⁶¹ Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire. A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford UP, 2006, p. 431-459.

⁶² Walter Pohl, Ian Wood, Helmut Reimitz (eds.), *Transformation of Frontiers: From Late Antiquity to the Carolingians*, Brill, Leiden, 2001.

Europe⁶³. The term *Europa* defined the Christian west better than did the vocabulary of 'empire', being applicable to peoples beyond the rule of ancient Rome. The geographical and moral preeminence of a predominantly occidental Europe was to resurface in the later half of the 6th century AD both in Venantius Fortunatus⁶⁴ and in the Pope Gregory the Great (AD 590-604) – who in AD 595 wrote to emperor Maurikios to complain about the fate of a Europe invaded by barbarians⁶⁵. In the letters of the Irish monk Columbanus († 615)⁶⁶ to Popes Gregory the Great and Boniface IV, Europe appears as the continent, which is oriented toward Rome, the head of Christianity.

A new Christian self-consciousness that concentrated on Europe began to replace the old Roman imperial viewpoint, St. Martin of Tours († 397) being its symbol⁶⁷, and was fencing itself off not only from Asia and Africa but also from Greece.

In the 7th century *Europa* as a political term began to be interpreted in connection with the Frankish kingdom (*regnum Francorum*). According to a sophisticated construction, the Franks began to consider themselves of Trojan origin⁶⁸ and therefore as equal to the Romans⁶⁹, but at the same time they dissociated themselves from the Mediterranean area as the premise for political power. On the other hand, the biblical and classical models could serve to establish new systems of perception and to legitimise the

---

⁶³ Julia M. Smith, *Europe after Rome: A New Cultural History, 500-1000*, Oxford UP, 2005, p. 253 sqq (*Rome and the peoples of Europe*).

⁶⁴ Venantius Fortunatus, *Vita Maurici*, in Th. Mommsen (ed.), *Monumenta Germaniae Historica [Auctores Antiquissimi]* IV, 2, p. 93, 99. Cf. Judith W. George, *Venantius Fortunatus: A Latin Poet in Merovingian Gaul*, Oxford UP, 1992, p. 47 sq.

⁶⁵ Gregorius Magnus, *Epistulae* 5, 37. Cf. Robert A. Markus, *Gregory the Great and His World*, Cambridge UP, 1997, p. 83-96 (*Christiana respublica: within the confines of the Empire*).

⁶⁶ Columbanus, *Epistulae* 1, 1; 5,1 in Th. Mommsen (ed.), *Monumenta Germaniae Historica*, III, p. 156, 170. Cf. G.S.M. Walker, *Santi Columbani opera*, Oxford, 1957, p. XXXV-XXXVIII; M. Lapidge (ed.), *Columbanus: Studies on the Latin Writings*, Woodbridge, 1993.

⁶⁷ Sulpicius Severus, *Dialogi* 2, 17, 7. Cf. Raymond Van Dam, *Images of Saint Martin in Late Roman and Early Merovingian Gaul*, in *Viator* 19, 1988, p. 1-27.

⁶⁸ *Liber Historiae Francorum* 1, in Bruno Krusch (ed.), *Monumenta Germaniae Historica [Scriptores rerum Merovingicarum]* II, Hannover, 1888 (repr. 1984), p. 215. Cf. J. Barlow, *Gregory of Tours and the Myth of the Trojan Origins of the Franks*, in *Frühmittelalterliche Studien* 29, 1995, p. 86-95.

⁶⁹ Fredegar, *Chronicon* 2, 5; 3,2, in B. Krusch (ed.), *Monumenta Germaniae Historica [Scriptores rerum Merovingicarum]*, II, Hannover, 1888 (repr. 1984), p. 37, 62.

existence of the new ethnic kingdoms⁷⁰. The best case for religion having an extended impact on a kingdom's self-image may be found in the identification of the Franks with the Chosen People of God in the time of Charlemagne⁷¹. *Regnum Francorum* gained supremacy in a new Christian Europe⁷², which was ready to expand. The characterization of Charlemagne as *Europae venerandus apex* testifies to this development⁷³.

In each of these areas we are dealing with the further consequences of post-Roman development, but by the 9th century we are no longer in a post-Roman world. Now, when people wished to account for their history, culture and institutions, these they traced not to the Roman world, but to themselves⁷⁴. For Bede in England, history effectively began with the coming of the Anglo-Saxons to the island of Britain, and concerned itself with the conversion to Christianity of those incomers, thus focusing on the 7th century. In Italy Paul the Deacon wrote the history of the Lombard people (*i.e.* the Italo-Lombard monarchy⁷⁵) knowing very little of their early history or origins. In Francia, the new dynasty of the Carolingians – which would the balance of power in continental Europe, extending Frankish power to the Baltic in the north and to the Adriatic in the south – embarked upon the unique exercise of justifying their assumption of power by denigrating their predecessors, the

---

⁷⁰ Alan Bowman, Greg Wolf (eds.), *Literacy and Power in the Ancient World*, Cambridge UP, 2005, p. 177-198 (*Literacy and power in the migration period*); Saita Biagio, *La civiltas di Teodorico. Rigore amministrativa, "toleranza" religiosa e recupero dell'antico nell'Italia ostrogota*, L'Erma, Roma, 1999; Rosamond McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, Cambridge UP, 2004, p. 120-132 (*Politics and history*).

⁷¹ Ian Wood, *Conclusion: Strategies of distinction*, in W. Pohl, H. Reimitz (eds.), *Strategies of distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, Brill, Leiden, 1998, p. 301-302.

⁷² Henry Chadwich, *East and West: The Making of a Rift in the Church*, Oxford UP, 2003, p. 77-82 (*The Papacy and the Franks*), 83-94 (*Aachen as Third Rome*).

⁷³ Jacques Le Goff, *The Middle Ages and the Birth of Europe*, Blackwell Publishers, 2005, p. 29-39 (*An aborted Europe: the Carolingian world*).

⁷⁴ Walter Goffart, *The Narrators of Barbarian History (AD 550 to 800). Jordanes, Gregory of Tours, Bede and Paul the Deacon*, Princeton UP, 1988.

⁷⁵ Dick Harrison, *Political rhetoric and political ideology in Lombard Italy*, in W. Pohl, H. Reimitz (eds.), *Strategies of distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, Brill, Leiden, 1998, p. 241-254.

consequently much maligned Merovingians⁷⁶. When the poet of the Paderborn epic in 799 referred to Charlemagne as the *pater Europae*, he gave an ancient classical name to a new Christian territory, embodied in the rule and realm of the Frankish ruler. Charlemagne's feats evoked ancient Rome and Byzantium, but his power-base, culture and vision were distinctive.

So in all three areas a sense of continuity with the Roman past was broken. It is a mark of the distance now felt between the present and the past that the Carolingians began to speak of a 'renewal' (*renovatio*) of society. They were very impressed by Roman culture, going to great lengths to imitate it, but they thought of themselves as different from, and actually rather superior, to the Romans. When Charlemagne was famously crowned 'Roman emperor' in the year 800, the Franks were clear that his empire was something new and different: it was a Frankish and Christian empire⁷⁷.

Only the success of Charlemagne – king of the Franks and the Longobards and *patricius Romanorum* recognized by the emperor and the pope – made possible the reestablishment of the western Roman empire as an *imperium* that now took its place as equal to (though not of the same rank as) the *basileia* of the Romaioi. Thus the imperial coronation on Christmas Day in the year 800 established – via the Frankish kingdom of the Merovingians and Carolingians –, the link between the *imperium Romanum* and "its" Germanic peoples⁷⁸ and the high medieval Holy Roman Empire of the Germans⁷⁹.

[Translated by Dr. Iustin Sfăriac]

---

⁷⁶ Janet L. Nelson, *The Frankish World, 750-900*, London, 1996, p. 169-182 (*Rewriting the History of the Franks*); Rosamond McKitterick, *op. cit.*, p. 133-155 (*Kingship and the writing of history*).

⁷⁷ Janet L. Nelson, *op. cit.*, p. 89-98 (*Translating Images of Authority: The Christian Roman Emperors in the Carolingian World*); Alessandro Barbero, *Charlemagne: Father of a Continent*, University of California Press, Berkeley, 2004, p. 102-115 (*Charlemagne and Europe*).

⁷⁸ Herwig Wolfram, *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2005, p. 313-314 (*The transfer of the Empire*).

⁷⁹ Werner Goez, *Translatio imperii*, Tübingen, 1958; Lorenzo Braccesi, *Roma bimillennaria. Pietro e Cesare*, L'Erma, Roma, 1999.

ARGUMENTAREA *BELLUM IUSTUM* ÎN CAMPANIA DIN MOLDOVA A LUI GYÖRGY RÁKÓCZI AL II-LEA ÎN ANUL 1653*

Gábor Kármán*

Abstract

*The article analyses the documents legitimising György Rákóczi II's war against Moldavia in 1653. The sources - manifestos, war proclamations, treatises etc. - used by Western scholars in order to reconstruct the *bellum iustum* discourses of early modern monarchs, are missing in the case of the Prince of Transylvania. Therefore, chronicles, princely letters to his own mother and the King of Poland respectively, are taken into account. Also, the preface of the Transylvanian laws from the year 1654 offer an example for argumentative strategies in order to support the campaign. In all cases, the Prince used the argumentation of the preventive war: in his account, had he not invaded the Moldavian voievod, the voievod would have attacked him. This way of legitimation is very much in line with contemporary developments in the Western part of Europe: the idea of the pre-emptive war was gradually recognised as legitimate during the seventeenth century. This idea found resonance with the ideas of Johann Heinrich Bisterfeld, a German professor in Rákóczi's court, also a supporter the idea of pre-emptive war. Transylvanian foreign policy, finding new ways after the Thirty Years War, sought its legitimation with this way of argumentation.*

Campania lui György (Gheorghe) Rákóczi al II-lea din Moldova în anul 1653 este un episod binecunoscut din istoria modern timpurie a regiunii. Conflictul, care în decursul a câtorva luni s-a transformat dintr-un război purtat între statele vasale Imperiului Otoman într-o luptă ce a implicat toate forțele politice ale Europei Centrale și Estice, ocupă un loc important în istoriografia ce vizează Ardealul sau cele două Principate române.

---

* **Drd. Central European University, Budapest**

O serie de probleme au mai r mas îns deschise, printre acestea i cauza direct care a contribuit la declan area conflictului, cu alte cuvinte ceea ce reprezint *casus belli*. Studiul de fa abordeaz tocmai acest aspect: nu ia în discu ie componentele structurale de lung durat care au contextualizat conflictul, ci felul în care György Rákóczi al II-lea a argumentat necesitatea unui r zboi înc înainte de a-l declan a. Motiva iile, dincolo de ideologia politic a epocii, sunt comparabile i cu alte exemple ale vremii, în acest context campania din 1653 în Moldova ilustrând felul cum s-au reflectat concep iile filosofice de atunci în practica politic a secolului al XVII-lea din Ardeal.

Konrad Repgen, cel care a atras pentru prima oar aten ia asupra necesit ii cercet rilor legate de legitimitatea r zboaielor, a considerat c izvoarele referitoare la acest domeniu au o larg i vartiat r spândire. Conform opiniei sale, orice document destinat publicului i care descrie motivele r zboaielor poate fi considerat ca un manifest¹. În leg tur cu conflictul din 1653 din Moldova, în afara cronicilor, nu avem la dispozi ie vreun document care ar dezv lui publicului larg al epocii, de ce trebuia György Rákóczi al II-lea s declan eze r zboiul. Astfel, vor trebui analizate mai întâi informa iile din aceste izvoare narrative. Cronicarii ofereau diferite explica ii asupra evenimentelor, pe care le înregistrau imediat dup ce acestea se petreceau, relatând care au fost motivele r zboiului care l-au îndep rtat pe unul dintre cei mai longevivi domnitori ai Moldovei din veacul al XVII-lea. Cancelarul János Bethlen, care nu-l simpatiza pe Rákóczi i în ale c rui cronici campania aceasta nu ocup prea mult loc, fiind prezent doar sub forma unor informa ii secundare, nici nu încearc vreo interpretare. Afirm doar faptul c între Rákóczi i Vasile Lupu s-a n scut o controvers din motive ne tiute, iar acest lucru a degenerat mai târziu într-un conflict armat².

Miron Costin, cronicarul moldovean, este ceva mai concret, îns destul de unilateral atunci când prezint circumstan ele r zboiului. Conform versiunii sale, motivul conflictului ar fi fost ambi iile logof tului Gheorghe tefan de a prelua puterea, fiind sus inut de Rákóczi - care se afla în proaste rela ii cu Vasile Lupu - i de voievodul rii Române ti, Matei Basarab. De i mai multe

---

¹ Konrad Repgen, *Kriegslegitimationen in Alteuropa: Entwurf einer historischen Typologie*, *Historische Zeitschrift* 242. (1985) p. 27-49.

² János Bethlen, *Erdély története 1629-1673* [Istoria Ardealului 1629-1673], trad. Judit P. Vásárhelyi, ed. József Jankovics (Budapesta: Balassi, 1993) p. 25.

documente atest faptul c liderii din Ardeal îl consideraser pe Gheorghe tefan i mai devreme drept un politician de la curtea Moldovei ce putea fi folosit ca „omul lor de încredere”, îndeplinind astfel rolul de posibil succesor al lui Vasile Lupu, ceea ce le convenea, totu i sus inerea ambi iilor lui, evident, nu putea fi un motiv suficient pentru justificarea r zboiului³.

Legitimitatea despre care vorbe te János Szalárdi se afl mult mai aproape de normele interna ionale ale epocii. Conform afirma iilor sale, Vasile Lupu c uta mai demult gâlceav , declan a noi i noi conflicte între Moldova i Ardeal. György Rákóczi I a suportat oarecum această situa ie, îns fiul s u nu mai avea aceea i r bdare cre tineasc . Cronicarul vorbe te despre atacul domnitorului moldovean împotriva rii Române ti ca despre motivul direct al r zboiului în care Vasile Lupu a fost învins, astfel, armata sa a sl bit, iar acest lucru a fost o ocazie excelent pentru György Rákóczi II s -l înve e minte pe vecinul infidel. Totodat , deoarece atacul împotriva rii Române ti s-a petrecut pe nedrept, cu acest eveniment Vasile Lupu a legitimat amestecul principelui din Ardeal⁴. Szalárdi îns gre e te în mod evident afirmând c domnul Moldovei, aliat cu cazacii, a atacat ara Româneasc doar dup ce o tile din Ardeal i valahe l-au

---

³ Miron Costin: Letopis etul ârii Moldovei de la Aron vod încoace. In: *Opere*, ed. P. P. Panaitescu (Bucure ti: Editura de Stat pentru Literatur i Art , 1958) p. 135–136. János Kemény deja în anul 1649 îi scrie principelui s -i fac un cadou lui Gheorghe tefan, venit în solie la el, deoarece „el i pân acum a fost cu dreptate c tre Domnia Voastr ” i este nevoie de un om fidel pe lâng Vasile Lupu. Vezi: epistola lui János Kemény c tre Gheorghe Rákóczi II (Sibiu, 18 apr. 1649) MOL E 190 24. d. nr. 5370. Istoriografia român pune de asemenea accent pe rolul conspirativ al lui Gheorghe tefan, vezi C. Cihodaru, R scoala din anul 1653 din Moldova, *Analele tiin ifice ale Universit ii „Al. I. Cuza” din Ia i (Serie nou) Sectiunea III. a. Istorie*, 14 (1968) p. 104–105.; Constantin erban, *Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634–1653)*. Bucure ti: Editura Academiei Române, 1991. p. 196–197. La fel consider primordiale motiva ile interne ale r zboiului din Moldova i Katalin Péter, dup p reea c reia György Rákóczi II în fapt a intervenit doar în r zboiul intern din Moldova, aflat deja în desf urare, sprijinindu-l pe favoritul s u pentru a sus ine stabilitatea din regiune. Vezi: A fejedelemség virágkora [Perioada de înflorire a principatelor], in: *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig* [Istoria Ardealului vol. II de la 1606 pân la 1830], ed. László Makkai i Zoltán Szász, 3. ed. (Budapesta: Akadémiai, 1988) p. 712.

⁴ *Szalárdi János siralmas magyar krónikája* [Cronica maghiar de jale a lui János Szalárdi], s. a. r. Ferenc Szakály (Budapesta: Magyar Helikon, 1980) p. 323–324.

izgonit din țara sa, primind o însemnată susținere militară din partea ginerelui său, Tyimos Hmelnyickij⁵.

Campania din țara Românească este evidențiată și de preotul reformat din Ceaușu de Câmpie, János Bedő, care a cântat în versuri războiul cu Moldova: „Grăbită către Domnul Matei/Spre țara sa se-ndreptă/Apoi spre biata noastră țară venea,/Dar întru inea-i se-înneca”⁶. Textul versului nu ne dezvăluie însă dacă Bedő, asemenea lui Szalárdi, generalizează legitimitatea unei faze târzii a războiului sau – în timp ce trece în revistă păcatele lui Vasile Lupu – reamintește conflictul dintre domnitorul Moldovei și Matei Basarab din 1639.

Cu problema cauzelor războiului pornit de György Rákóczi II, dintre cronicarii secolului al XVII-lea, cel mai temeinic se ocupă notarul din Sighișoara, Georg Kraus. Esența istorioarei lui, destul de alambicate, este că Vasile Lupu a complotat cu împăratul Ferdinand III, cu comandantul Ferenc Wesselényi din Ungaria de Nord, precum și cu pașii de la Buda, iar acest lucru a ajuns la urechile lui Rákóczi, în parte și datorită neîncrederii reciproce ale complotiștilor. Abia după îndelungate acuzații reciproce s-a hotărât principele să înceapă campania împotriva domnitorului Moldovei⁷. Din versiunea lui Kraus reiese de asemenea că Vasile Lupu dorea ocuparea țării Românești, conform planurilor sale, el ar fi devenit principele Transilvaniei,

---

⁵ Istoria evenimentelor în detaliu vezi: Cihodaru, *R. scoala...* op. cit. p. 103–109.; Șerban, *Vasile Lupu*, op. cit. p. 194–221.; Sándor Gebei, *II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657)* [Politica externă a principelui din Ardeal, György Rákóczi II (1648–1657)], (Eger: EKTF-Líceum, 1996) p. 61–65.

⁶ János Bedő din Köröspatak, Lupuj vajdáról való ének, in: *Régi magyar költők tára XVII. század, 9. A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)* [Cântare despre domnitorul Vasile Lupu, In: *Colecția vechilor poezii maghiari din secolul al XVII-lea, 9. Poezia epocii celor doi György Rákóczi (1630–1660)*], ed. Imre Varga (Budapesta: Akadémiai, 1977) p. 87–94. Loc. cit. p. 89.

⁷ Georg Kraus, *Cronică Transilvaniei 1608–1665*, trad., ed. G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965) p. 152–153. Autor al monografiilor istorice și filosofice al principelui, János Kósa, preia neschimbat argumentarea lui Kraus: *II. Rákóczi György* [György Rákóczi II], (Budapesta: Franklin, 1942) p. 85–86. Sándor Gebei – folosind alte izvoare – consideră că în spatele conflictului stau în primul rând într-adevăr ambițiile lui Vasile Lupu: *II. Rákóczi György...* [György Rákóczi II ...], op. cit. p. 60–61. Göllner Carl, care îi îndreaptă atenția mai mult spre sistemul de relații diverse și diferite existente ale lui Vasile Lupu cu care domnul Moldovei a periclitat situația Ardealului și nu spre eventualele lui conspirații, îi formulează mult mai precaut pe rețeta în explicațiile sale: *Gheorghie Rákóczi II* [Gheorghie Rákóczi II], (București: Militar, 1977) p. 43–44.

fratele s u ar fi domnit în ara Româneasc , iar Moldova ar fi fost destinat gineralului s u, Tyimos Hmelnickij, îns din cronic se în elege clar c r zboiul n-a început cu atacul acestuia.

Precum am v zut, cronicarii ofer de o serie de versiuni diferite în ceea ce prive te justificarea r zboiului. Nu este îns destul de clar pe ce fel de izvoare se bazeaz afirma iile lor, care dintre variante este mai aproape de informa ia destinat publicit ii de György Rákóczi II i care dintre cronicari încearc o explica ie privind justificarea începerii r zboiului conform unor informa ii din alte surse. Mai mult decât atât, chiar i cronicile doar în mic parte mai corespund unor criterii de baz ale izvoarelor folosite de Konrad Repgen, deoarece, în cea mai mare parte, au r mas sub form de manuscris, iar dintre cele citate mai sus, doar lucrarea destul de general a lui Köröspataki János Bed a fost publicat .

Integrând îns , în m sura posibilului, printre izvoare i coresponden ele particulare, se l rge te cercul acestora, dezv luindu-ne o situa ie norocoas : existen a a dou documente semnate de c tre principe, care atest legitimitatea r zboiului⁸. Una dinte scrisori este adresat mamei principelui, Zsuzsanna Lorántffy, i a fost scris de însu i György Rákóczi II. Destinatarul celeilalte este regele Poloniei, Ioan Cazimir⁹. Cea din urm este prea pu in probabil redactat de principe, nici m car originalul în maghiar a frazelor latine ti alambicate nu este sigur c a fost scris de el. anse egale pentru a fi autorii acestei scrisori sunt atât János Kemény, considerat cel mai apropiat sf tuitor al principelui, cât i Johann Heinrich Bisterfeld, profesorul Academiei de la Alba Iulia, care consilia de

---

⁸ La analiza unei imagologii a turcilor din Ungaria în secolul al XVII-lea – pentru a suplini lipsa unor tratate i buletine informative referitoare în general la surse – a procedat la fel i Ágnes R. Várkonyi, vezi: Búcsú és emlékezet (A visszavonuló török képe a magyar közvéleményben) [Desp r ire i amintiri (Imaginea turcilor în retragere în con tiin a public maghiar)], in Loc. cit.: *Europica varietas - Hungarica varietas*, (Budapesta: Akadémiai, 1994) p. 158-182.

⁹ Epistola lui György Rákóczi II c tre Zsuzsanna Lorántffy (Alba Iulia, 25 febr. 1653) MOL E 204 Missiles 37. d. mai vezi: articolul meu în curs de editare: *Bellum istum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban*; Epistola lui György Rákóczi II c tre regele Poloniei, Ioan Cazimir (Alba Iulia, 25 mart. 1653) In: Sándor Szilágyi ed., *Levelek és okiratok II. Rákóczi György fejedelem diplomaciai összeköttetései történetéhez, Történelmi Tár* (1889) [Corresponden i documente la istoria leg turilor diplomatice ale principelui György Rákóczi II, *Colec ie de documente istorice* (1889)], p. 459-460.

asemenea în mod regulat pe principe. În orice caz, scrisoarea avea acceptul principelui, însă pentru exactitate menționăm că, în continuare, atunci când vorbim de justificări emise de Rákóczi, întotdeauna ne referim la cele formulate de grupul de oameni politici care conducea Ardealul.

Cele două izvoare diferă nu doar în ceea ce privește persoanele care le-au redactat, ci și în privința detaliilor motivațiilor, iar pe alocuri chiar și în accentuarea argumentelor în irate. Epistola trimisă Zsuzsannei Lorántffy prezintă mult mai amănunțit raționamentele aduse în favoarea campaniei împotriva lui Vasile Lupu, - iar acest lucru este extrem de favorabil din punctul de vedere al analizei noastre -, chiar dacă nu se ocupă de principii practice. Nu doar criteriile militare - cîrora cronicarul Szalárdi le acordă o atît de mare importanță - sunt trecute aici cu vederea, dar nici situația politică nu este analizată. Nu se pune problema: care va fi reacția statelor vecine, printre care și Poarta, dacă Rákóczi se va decide pentru atac. În această scrisoare nu apare nici vreo informație despre un eventual ajutor din Moldova, aadar nici despre persoana lui Gheorghe Ștefan. Astfel, textul argumentează doar strict teoretic începerea războiului, fără să pună pe tapet vreun problemă practică, și răspunde la întrebarea: de ce principele are dreptul de-a porni un atac armat, fără să se preocupe de posibilitățile pe care le are pentru acest lucru. Izvorul atestă că Rákóczi a cerut deja președintele consiliului princiar în această problemă, cu toate că legea nu-l obliga la asta ceva, însă în anumite situații principele credea că este mai bine să împartă responsabilitatea deciziei cu consilierii care doar rareori polemizau¹⁰. Dar înainte de-a porni lupta, a cerut și președintele mamei, care deinea în cea mai mare parte conducerea posesiunilor familiare, avînd astfel și o serioasă influență politică.

Rákóczi se justifică spunînd că de mult rău a făcut deja tatăl său vecinătatea cu Vasile Lupu. Nu intrăm în detalii, dar

---

¹⁰ Ildikó Horn, Az erdélyi fejedelmi tanács 1648-1657-ben, in *Perleked évszázadok: Emlékkönyv Für Lajos történéssz 60. születésnapjára*, [Consiliul Princiar din Ardeal în 1648-1657, In: Secole în conflict: Volum omagial pentru cea de-a 60-a aniversare a istoricului Lajos Für], ed. I. Horn (Budapesta: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék, 1993) p. 240-276. Din păcate nu sunt cunoscute voturile consilierilor. Pentru pregătirea războiului din Moldova, Rákóczi a cerut președintele consilierilor, la fel ca pentru alianța cu suedezi din anul 1656. Vezi: Zsolt Trócsányi, *Erdélyi központi kormányzata 1540-1690* [Gubernământul central al Ardealului 1540-1690], (Budapesta: Akadémiai, 1980) p. 61-64., Gebei, *II. Rákóczi György...* [György Rákóczi II], op. cit. p. 171.

face referiri la faptul c prin aceasta în elege incursiunea domnitorului Moldovei din 1639 în ara Româneasc , care a fost respins de Matei Basarab cu ajutor din Ardeal, al lui György Rákóczi I¹¹. La fel, dedic doar o jum tate de propozi ie pentru a aminti c Vasile Lupu „a glumit cu el” i în ceea ce prive te problema fratelui s u mai mic. György Rákóczi I a pl nuit în 1648 c o ia pe Ruxandra, fiica cea mic a lui Vasile Lupu, ca so ie pentru fiul lui mai mic, Zsigmond Rákóczi. Astfel, î i asigura bune leg turi cu vecinul s u de la r s rit i pe deasupra ajungea i în rela ii de rudenie cu cel lalt ginere al lui Vasile Lupu, prin ul lituanian Janusz Radziwiłł, pe al c rui ajutor se baza mult în alegerea regelui Poloniei. Îns , odat cu stingerea lui György Rákóczi I s-au întrerupt tratativele, iar János Kemény a trebuit s se întoarc f r nici un rezultat de la Ia i¹². Iar Vasile Lupu – afirm Rákóczi – nu doar o singur dat se dovedise a fi nestatornic, ci întotdeauna când f cea vreo în elegere cu tat l s u, imediat ce aceasta trebuia respectat , „r spunea c a fost beat, ori era smintit atunci”.

În epistola lui Rákóczi îns , pe lâng nemul umirile mai vechi, au ap rut i altele. El afirm c Vasile Lupu tot timpul îl acuz pe la diversele cur i, astfel, la regele Poloniei, la cazaci, cât i la Poart , adic în toate centrele de putere din Europa R s ritean , care au importan pentru politica extern din Ardeal. Îi imput lui Vasile Lupu - care de altfel ducea o politic extern cu adev rat extins i ambi ioas - i faptul c acesta a trimis un sol la Ferdinand III, împ ratul romano-german, deoarece principele Rákóczi considera i acest gest ca pe un complot f r t gad împotriva Ardealului. Chiar în acest timp, împ ratul habsburg a ridicat din nou problema intr rii iezu ilor în Ardeal, ceea ce a f cut extrem de dificile rela iile sale cu

---

¹¹ Ferenc Görög, *A két Rákóczy György főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött* [Dreptul de guvernare a celor doi György Rákóczi asupra celor dou voievodate vlahe], (Budapest: Franklin, 1904) p. 6–41. Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab* (Bucure ti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988) p. 160–165; erban, *Vasile Lupu*, op. cit. p. 135–137.

¹² *Kemény János Önéletrása*, in: *Kemény János és Bethlen Miklós m vei* [Via a lui János Kemény, In: Operele lui János Kemény i Miklós Bethlen], ed. Éva V. Windisch (Budapesta: Szépirodalmi, 1980) p. 297–302.; Vezi: Sándor Szilágyi, *Fels -vadász Rákóczy Zsigmond* [Zsigmond Rákóczi din Fels -vadász], (Budapesta: Magyar Történelmi Társulat, 1886) p. 91–92., 100; F. Görög: *A két Rákóczy György...* [Cei doi György Rákóczi ...], op. cit., p. 40–41.

Transilvania¹³. Nu este de mirare a adăru c Rákóczi mai adug i urm torul aspect: dac între el i împ rat ar izbucni un r zboi, ar trebui s în cont i de un atac din partea Moldovei.

Cu toate acestea, principele nu se poate lega de nimic concret. Doar una din presupusele preg tiri de r zboi ale lui Vasile Lupu este men ionat în epistol , îns nu tim ce înseamn mai exact expresia de „practic de Pozsony” folosit de el, probabil complicata serie de comploturi prezentat în detaliu de Kraus. În afar de aceasta, Rákóczi nu poate aduce decât un singur argument concret pentru faptul c Vasile Lupu prezint cu adev rat un pericol iminent pentru ara sa: „domnitorul Moldovei ocup grani ele”. Conflictul prezentat succint de Szalárdi, a adăru destul de alambicat, în ceea ce prive te anumite p mânturi controversate din jurul Bistri ei, nu este în mod univoc gre eala lui Vasile Lupu¹⁴, astfel, motivarea pe care o d folosindu-se de acest lucru i se pare i principelui problematic . Se justific totu i, afirmând c p mânturile erau „in commissio”, adic Vasile Lupu avea un oarecare drept asupra lor, totu i trage concluzia c domnitorul nu a procedat legal. Îns Rákóczi încearc s se foloseasc cât mai bine de acest lucru concret, amintindu-i mamei sale c atunci când a jurat credin ca principe a f g duit i ap rarea grani elor rii, a a încât nu poate fi îng duitor în ceea ce prive te problemele teritoriale.

În scrisoarea men ionat , principele rezum în mai multe rânduri esen ialul: „ inem un arpe [Vasile Lupu] la sânul nostru, care se afl în vecini”. Dup ce descrie lung i în detalii p catele din trecutul îndep rtat i cel apropiat ale domnitorului moldovean s vâr ite împotriva Ardealului i a familiei Rákóczi, pune întrebarea: „este oare mai bine s a tept m pân ne taie gâtul”, ori s profit m de ocazie pentru a sc pa de el, deoarece „nu este de dorit s suferim i s aducem pericol rii, atunci când aceasta depinde doar de un pretext”? Concluzia final a principelui este

---

¹³ Vezi: Antal Molnár: Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években, (Inceputurile Misiunii Iezuite Secuiesi în Odorheiul Secuiesc în anii 1650), în *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 6. (1994) nr. 3-4. p. 82-83. Referire la prima parte a epistolei citate.

¹⁴ Szalárdi se refer la conflict într-o formulare foarte general . Dup p rerea sa în timp ce Vasile Lupu a tot amănat rezolvarea disputelor legate de probleme de grani , s-a folosit de veniturile de pe aceste teritorii. Vezi: Szalárdi, *Síralmas krónikája* [Cronica maghiar de jale ...], op. cit. p. 323.

cât se poate de clar : în cazul în care nu se pornește războiul împotriva lui Vasile Lupu, se riscă siguranța Ardealului.

Epistola trimisă regelui Poloniei a fost redactată la o lună după ce a scris pentru Zsuzsanna Lorántffy, atunci când armata principelui pornise deja spre Moldova. Așa cum reiese și din text, a fost scrisă cu intenția de a-l informa pe Ioan Cazimir despre intențiile lui György Rákóczi II, pentru că acesta, fiind dezinformat de veștile proaste, nu cumva să considere acest acțiune ca una îndreptată contra statului său. Textul latin, deosebit de elocvent, caracteristic corespondenței diplomatice a epocii, folosește practic aceeași argumentație ca și în epistola v duvei principelui Rákóczi I, însă nu dezvoltă decât și mai puțin detalii despre conținutul lui *casus belli*.

Ca și în cazul precedentei scrisori, și această începe cu prezentarea unor nemulțumiri din trecut, insistând mai ales asupra nestatorniciei vecinului său Vasile Lupu, încă de la început. Menționează că nu demult, trecând de la complotul tăcut la violența deschisă, l-a atacat cu armata pe domnul țării Românești. Contrar lui Szalárdi însă, aici principele reînvie de fapt un eveniment destul de vechi: se referă la conflictul din 1639, deoarece îl menționează pe György Rákóczi I ca împăciuitor. Este de înțeles că Rákóczi II a folosit această relatare doar pentru că în argumentarea lui era nevoie de un exemplu concret și univoc, iar acesta nu a fost găsit decât în conflictul petrecut cu 15 ani în urmă.

În lipsa de acest caz concret, Rákóczi formulează generalități, din care rezultă că domnitorul Moldovei reprezintă un pericol pentru țara sa, menționând că dumniață tăcută poate deveni oricând un atac pe față. Astfel, principele se hotărăște pentru „a-l face să dispară din apropiere sau măcar să-l potolească pe vecinul perfid, dacă altfel nu se poate, atunci cu puterea armelor”¹⁵. Deși argumentarea este laconică, conform celor spuse de György Rákóczi II, esențial rămâne aceeași: dacă el nu va face primul pas, atunci Vasile Lupu va ataca. Campania din Moldova în anul 1653 este considerată de ambele izvoare ca un război preventiv.

Mai este cunoscut încă o sursă, care provine din anturajul principelui și care se ocupă de justificarea legitimității

---

¹⁵ “Vicinum tam novicum cum alias non licuerit armis a vicinitate remove, vel saltem compescere” epistola citată a lui György Rákóczi II, p. 460.

atacului împotriva lui Vasile Lupu: preambulul legilor adoptate de Adunarea St rilor din 1654. Cele legate de Adunarea anual a st rilor din Ardeal s-au standardizat abia în secolul al XVII-lea. În aceste prefe e, st rile îi mul umeau lui Dumnezeu pentru activitatea din ultimul an a principelui i pentru adunarea lor, apoi cereau în continuare o domnie încununat de succes pentru cârmuitorul lor. Mult vreme, aceste prefe ele nu au fost considerate ca izvoare deosebit de valoroase din punctul de vedere al legitimității r zboiului. În timpul lui Gábor Bethlen, textele – în cazul în care sunt amintite – nu relatează despre r zboaiele purtate de principe, ci aduc doar mul umiri pentru pacea încheiat . În anul 1620, de pild , îi mul umesc principelui doar pentru faptul c acesta pân i în timpul r zboiului a găsit timp pentru rezolvarea problemelor interne ale Ardealului i a întrunit st rile, iar în 1622 se registrează doar c s-a încheiat pacea, amintind, ce-i adevărat, i faptul c principele Bethlen i-a îndeplinit menirea ca „tanquam fidelis Dei Administer ad tutandam nostram salutem” (un slujitor fidel al lui Dumnezeu, dat pentru binele nostru)¹⁶. Prefe ele, chiar i pe vremea lui György Rákóczi I, contribuiau prea pu în la problema legitimității r zboaielor. Participarea la conflictul din 1639, citat de mai multe ori pân acum, nici măcar nu a fost amintit de codul de legi din anul următor, iar în 1644 s-a ivit i situația absurdă c din prefa a legilor de la întrunirea st rilor, care din cauza r zboiului purtat de principe a avut loc în ianuarie, reiese dorința acestora: ca Dumnezeu să-i ajute familiei Rákóczi „de-a petrece i acest an cu noroc, s n tate i în pace bun ”¹⁷.

Dup antecedente lacunare, a adar György Rákóczi II a fost primul sub domnia c ruia în preambulul legilor apar mul umiri pentru r zboaiele din anii care au trecut. Se

---

¹⁶ Prefa a legilor emise de Dieta la Alba Iulia 5-20 apr. 1620: *Erdélyi országgy lési emlékek történeti bevezetésekkel VII* [Memorii de la Dieta din Transilvania cu introduceri istorice VII] ed. Sándor Szilágyi (Budapesta: Magyar Tudományos Akadémia, 1881) p. 539-540. Prefa a legilor de la Dieta din Cluj de la 1-23 mai 1622: *Erdélyi országgy lési emlékek történeti bevezetésekkel VIII* [Memorii de la Dieta din Transilvania cu introduceri istorice VIII], ed. Sándor Szilágyi (Budapesta: Magyar Tudományos Akadémia, 1882) p. 92.

¹⁷ Prefa a de la Dieta de la Alba Iulia din 3-13 ian. 1644: *Erdélyi országgy lési emlékek történeti bevezetésekkel X* [Memorii de la Dieta din Transilvania cu introduceri istorice X], ed. Sándor Szilágyi (Budapesta: Magyar Tudományos Akadémia, 1884) p. 412. Prefa a legilor de la Dieta de la Alba Iulia din 1640 vezi în acela i volum, p. 277.

presupune că acest lucru nu s-a întâmplat la inițiativa stărilor și că formularea textelor de lege s-ar putea atribui unui om politic din anturajul principelui, probabil János Kemény, conducătorul comisiei de redactare a colecției de legi din Ardeal, *Approbatæ Instructiones*, care avea experiență în elaborarea textelor juridice. György Rákóczi II a găsit aadar din nou soluția de-a împăși responsabilitatea deciziilor personale. Pe lângă faptul că cerea în prealabil părerea consilierilor săi personali, campaniile lui militare erau ulterior validate de către stările întrunite. Însă acest lucru nu se realiza fără argumentarea convingătoare din preambulul întrunirilor, care atesta justetea campaniei, mai mult decât atât, dovedea că aceasta s-a purtat nu doar în interesul principelui, ci chiar al întregii țări.

Sarcina respectivă era prin excelență îndeplinită de textul introductiv al *Approbatelor* din 1654. În această prefă, stările aduc mulțumiri pentru grija lui György Rákóczi II, apărător al principiatului împotriva „intențiilor rele manifestate de răuvoitorii ce locuiesc în jurul nostru”. Se trece în revistă faptul că nu doar voevodul Vasile Lupu, deja înarmat pentru război, a fost oprit, ci și aliații lui, cazacii, „întorcându-se nu cu puține pagube omenești”. În laudă care urmează, se folosește din plin metafora focului: Rákóczi n-a așteptat „înțepirea focului împotriva noastră, ci s-a sfătuit dinainte cum s-ar putea stinge scânteia ce pâlpâia”¹⁸. Aadar, acest preambul se poate adăuga fără îndoială la argumentele aduse de cele două epistole ale lui Rákóczi II, menționate mai sus: principele a dus în război, deoarece Ardealul trebuia să facă fațadă unei amenințări reale din partea lui Vasile Lupu, care s-ar fi putut transforma oricând într-un atac armat. În caz că principele n-ar fi atacat el, mai repede sau mai târziu ar fi fost atacat de domnitorul Moldovei, astfel încât războiul preventiv nu s-a putut evita.

Problema războiului preventiv a generat dispute serioase între gânditorii care s-au ocupat, începând cu evul mediu, de problema dreptului conflictelor armate. La întrebarea pusă încă din timpul primilor creștini, dacă cetatea au sau nu voie să poarte războai, deja Sf. Augustin a dat un răspuns afirmativ. Argumentarea sa, susținută de citate din Biblie, a ajuns la forma

---

¹⁸ Prefa la legile de la Dieta din 1654: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel XI* [Memorii de la Dieta din Transilvania cu introduceri istorice XI], ed. Sándor Szilágyi (Budapesta: Magyar Tudományos Akadémia, 1885) p. 175–176.

sa cea mai sofisticat în scrierile scolasticilor. Sfântul Toma din Aquino, în opera sa *Summa theologica*, a afirmat că războiul este permis dacă se respectă trei condiții: *autoritas principis, causa iusta* și *intentio recta*. Conform acestora, războiul nu poate fi pornit decât de principe și doar în cazul în care are motive juste, iar scopul său nu este altceva decât refacerea păcii. Pe lângă toate acestea, mai este necesar să se înceapă cu o declarație publică de război. După opinia scolasticilor – Dreptul Canonic al papei Gregorian IX, apoi Sf. Toma din Aquino – doar războaiele de apărare, ori cele purtate cu scopul de-a recăpăta bunurile pierdute pot fi considerate drepte și nicidecum luptele preventive¹⁹.

În secolul al XVI-lea apar noi puncte de vedere în legătură cu acest problemă. Dreptul la război (*jus ad bellum*) nu mai este doar o problemă teologică, iar umaniștii au încercat să îi spună la întrebare: în ce condiții se poate considera just începerea unui război. Teologii – catolicii spanioli Francisco de Vitoria, Domingo de Soto, Francisco Suárez și alții, dar și protestantul Johannes Gerhard –, moștenitori ai problemei augustine, au pornit de la conceptul păcatului: în ce condiții pot accepta cretinii uciderea altor oameni. Umaniștii, înnoitori ai tradițiilor ciceroniene – Alberico Gentili sau Francis Bacon –, concepeau însă războiul din punctul de vedere al comunității: scopul just al războiului era strâns legat de binele public²⁰. În război, au trebuit să recunoască necesitatea războiului. Chiar și savanții umaniști – precum Erasmus din Rotterdam, renumit pentru pacifismul său radical, care în opera sa *Querela pacis* a apreciat orice război ca ceva rău și de evitat pentru creștini –, au fost nevoiți să facă din când în când concesii, recunoscând în unele afirmații juste că și nevoia anumitor războaie. În cazul savantului olandez, aceasta s-a întâmplat în scrierile sale legate de amenințările din partea turcilor, mai mult decât atât, în unele dintre epistolele sale recunoștea chiar și dreptul la un război între creștini²¹. În istorie, *jus ad bellum* se consideră în general

---

¹⁹ James Turner Johnson, *Ideology, Reason, and the Limitation of War: Religious and Secular Concepts 1200–1740* (Princeton: Princeton University Press, 1975) p. 38–41, 46.

²⁰ Am preluat tipologia contrastului dintre scolastici și umaniști de la Richard Tuck: *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Oxford: Oxford University Press, 1999) p. 16–77.

²¹ José A. Fernández, Erasmus on the Just War, *Journal of the History of Ideas*, 34 (1973) Nr. 2. p. 209–226. Tuck, *The Rights...* op. cit. 29–31. Schimbarea ce se regăsește în opera erasmiană este cu atât mai importantă, cu cât autorul

un punct de cotitură a epocii, iar războiul, în opoziție cu legitimitatea sa față de pacifismul creștin, ceea ce reprezenta funcția sa de dinainte, și-a câștigat tot mai mult menirea de limitare a conflictului ca premisă²².

Legitimitatea războiului preventiv, care primea în continuare un răspuns negativ din partea celor care se exprimau din perspectivă teologică, a fost reformulat de către teologii umaniști. Atât Gentili, cât și Bacon considerau că nu trebuie să se teptat până când puterea ostilă atacă, ci se poate folosi un atac preventiv în vederea apărării. Credeau în continuare că amenințările trebuie să fie reale, însă exemplul dat de Bacon – conflictul dintre Anglia și Spania formând suportul ideilor sale – arată că exista o limită prea largă pentru a constata juste ea. Conform opiniei lui Bacon, regele Spaniei, declarându-se protectorul lumii catolice, amenința univoc Anglia protestantă, astfel ostilitățile împotriva lui erau acțiuni preventive juste²³.

Teoria dreptului la război a fost abordată sistematic de olandezul Hugo Grotius, în prima parte a secolului XVII-lea²⁴. În tratatul său *Despre dreptul războiului și al păcii* războiul preventiv își găsește locul între conflictele posibil juste, cu toate că motivele acceptabile sunt mai limitate teoretic, decât la Bacon. A afirmat că începerea unui război se justifică doar în cazul unor argumente directe și fără echivoc și nu în cazul celor presupuse, iar ideile sale erau ilustrate de metafora dușmanului care atacă cu sabia scoasă. Polemizând cu Gentili, a considerat că nu se justifică războiul care vizează limitarea puterii unui

---

chiar și în secolul al XVII-lea pare a fi adeptul exclusiv al pacifismului radical: Grotius pe el îl înfruntă definind propriul punct de vedere mediator între cei care resping în totalitate războiul și cei care consideră că războiul nu se poate împiedica cu dreptul, conflictul fiind o stare lipsită de drept: Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis* Prolegomena, 29.

²² B.V.A. Röling, Jus ad bellum and the Grotian Heritage, in: *International Law and the Grotian Heritage: A Commemorative Colloquium Held at The Hague on 8 April 1983 on the Occasion of the Fourth Centenary of the Birth of Hugo Grotius* (The Hague: T.M.C. Asser Instituut, 1985) p. 113.

²³ Johnson, *Ideology...* op. cit. 91-93. Despre convingerile lui Gentili vezi: Tuck, *The Rights...* op. cit. p. 16-50.

²⁴ Peter Haggenmacher subliniază importanța caracterului sistematic și structurat al lui Grotius, față de filozofii haotici ai vremii care crează din nimic -, On Assessing the Grotian Heritage, in *International Law...* op. cit. p. 150-160. Mai vezi monografia lui: *Grotius et la doctrine de la guerre juste*. (Paris: Presses universitaires de France, 1983).

vecin, putere care cre te pân la periculozitate, de i, evident, este de acord cu necesitatea sa²⁵.

Dac compar m încercarea legitim rii campaniei militare din Moldova a lui György Rákóczi II cu operele gânditorilor mai sus cita i vom ob ine un rezultat doar par ial. Argumentarea principelui din Ardeal este în deplin concordan cu teoria lui Gentili i Bacon din secolul al XVI-lea. Conform convingerilor acestora, chiar i o cre tere mai important a puterii unui stat i pagubele ce mai târziu provin de aici ar fi de ajuns pentru începera unui r zboi preventiv, astfel argumentele în irate de c tre Rákóczi în epistola trimis mamei sale, cu toate c întrunesc motive extrem de alambicate, motiveaz totu i pe deplin ac iunile întreprinse. Situa ia nu este atât de simpl în cazul accept rii criteriilor lui Grotius, deoarece nici în contextul în care informa iile lui Szalárdi în ceea ce prive te o ac iune a for elor lui Vasile Lupu contra rii Române ti ar fi reale, nu ar putea fi vorba de un pericol iminent pentru Ardeal²⁶.

Dar chiar i un teoretician atât de riguros precum Grotius trebuia s tie c politica se practica conform unor perspective mult mai deschise, decât cele permise de cuget ri pur teoretice. Nu întâmpl tor a me ionat în opera sa c : nu se ocup de criteriile unor utilit i practice, deoarece ele nu reprezint domeniul filosofiei dreptului natural, ci o alt ramur a tiin ei, cea a politicii²⁷. În plus, ca politician practicant, trebuia s înfrunte i personal asemenea probleme. Între 1635 i decembrie 1644, Grotius a îndeplinit rolul de sol al Suediei la Paris, iar dintre atribu iile sale f cea parte i efortul de a convinge curtea francez aliat de legitimitatea r zboiului suedezo-danez din decembrie 1643. Acest lucru a fost cu atât mai greu, cu cât în cazul atac rii Danemarcei de c tre o tile suedeze, guvernul regent a reginei Cristina a folosit – ca i Rákóczi – sistemul de argumente ale r zboiului preventiv, la fel, f r nici o provocare deschis . Nu doar istoriografia modern suedez i danez este

---

²⁵ Grotius, *JBP* II.IV–V, XVII. Mai vezi: Johnson, *Ideology, Reason...* op. cit., 214–215; Onuma Yasuaki, War, in: *A Normative Approach to War: Peace, War, and Justice in Hugo Grotius*, ed. by Onuma Yasuaki (Oxford: Clarendon, 1993) p. 86–88.

²⁶ Contrazice concluziilor noastre c B.V.A. Röling consider c popularitatea autorului se datoreaz tocmai posibilit ilor extinse de justificare pe care le asigur Grotius, vezi: *Jus ad bellum...* op. cit. 119–122. Îns autorul citat i-a formulat concluziile, negre it, f r a ine cont de „oportunitatea” lui Grotius fa de contemporanii s i. Mai vezi: obiec iile lui H. N. Bull în acela i volum, p. 136–140.

²⁷ Grotius, *JBP* Prol. 57.

de aceea i p rere în ceea ce prive te faptul c legitimitatea conflictului e problematic , dar au existat controverse i între contemporani, a adar nu este întâmpl tor c r zboiul în cauz este unul dintre conflictele epocii moderne timpurii despre care au r mas cele mai multe documente, cu scopul de-a înt ri sau chiar de-a nega legitimitatea²⁸. Practica a permis, în orice caz, mult mai multe decât teoria i nu este deloc întâmpl tor c obiceiul justific rii – a c rui punere în practic , la intrarea în R zboiul de treizeci de ani, în 1630, se evita înc de coroana suedez , de i aceasta ar fi însemnat o solu ie adecvat – a devenit foarte popular pân la mijlocul secolului al XVII-lea²⁹. Solu ia g sit de György Rákóczi II corespundea a adar nu doar situa iei date – dintre toate argumentele posibile în epoc , ar fi fost greu de ales o altfel de justificare pentru atacul contra domnitorului Moldovei –, dar i trendului interna ional³⁰.

Despre mai mul i conduc tori europeni, astfel i despre Adolf Gustav II, se tie c au citit opera lui Grotius³¹. György Rákóczi II nu f cea parte dintre ei i chiar dac ar fi avut în mân *Despre juste ea r zboiului i a p cii*, acest lucru nu este atestat de documente. Îns principele din Ardeal nu trebuia s fac drumul pân la Paris, dac vroia s se informeze despre

---

²⁸ Repgen, *Kriegslegitimationen...* op. cit. p. 42–43. Unii istorici scandinavi nu- i pune problema provoc rii, astfel de ex. Jerker Rosén, *Svensk historia I. Tiden före 1718* (Stockholm: Svenska Bokförlaget – Bonniers, 1962) p. 511–512. Al ii, precum danezul Leo Tandrup, resping în totalitate responsabilitatea danez (Når to trættes, så ler den tredje: Christian IVs og rigsrådets forhold til Det tyske Rige og især Sverige, in: *Christian IVs Verden*, red. Svend Ellehøj (København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busek, 1988). p. 92–93). Se g sesc istorici, atât suedezi, cât i din partea danez , care au o opinie mai tolerant în problema pericolului danez: Steffen Heiberg, *Christian 4: Monarken, mennesket og myten* (København: Gyldendal, 1988) p. 391–393.; Peter Englund, *Ofredsår: Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt* (Stockholm: Atlantis, 1993) p. 298–300.

²⁹ Pärtel Piirimäe, Just War in Theory and Practice: The Legitimation of Swedish Intervention in the Thirty Years War, *The Historical Journal* 45 (2002) p. 511–512.

³⁰ Konrad Repgen împarte în doisprezece tipuri justific rile de r zboi a „Europei vechi” (*Kriegslegitimationen...* op. cit. 43.): ap rarea împotriva încerc rii de-a înfiin a o monarhie universal ; oprimarea r zmeri ei; validarea dreptului de mo tenere; men inerea în echilibru a puterii; interese comerciale; cruciad /campanie împotriva turcilor; reac ii preventive contra amenin rilor; dreptul la religie; ap rarea propriilor supu i împotriva unor atacuri; protec ia libert ilor st rilor; respectarea unor angajamente asumate prin conven ii i remedierea pierderilor.

³¹ Piirimäe, *Just War...* op. cit. 512; Englund, *Ofredsår...* op. cit. 171.

condițiile unui război just. În anul 1651, când în seara dinaintea luptei contra polonezilor de la Beresteciko, hatmanul cazac Bohdan Hmelnyckij a cerut ajutor din Ardeal, Rákóczi s-a consultat printre altele și cu Johann Heinrich Bisterfeld. Profesorul din Alba Iulia i-a prezentat concepția nu doar referitor la acest caz concret, dar a făcut și constatările generale în legătură cu un război just³².

Conform celor scrise de el, un război este drept dacă scopul, motivele și metodele sale sunt juste. Din punctul nostru de vedere, metodele – cel mai pe larg tratate de autor – au cea mai mică însemnătate. Ele apar în mai degrabă problematicii *jus in bello*, decât *jus ad bellum*, a adăru nu se ocupă cu ce anume îi dă dreptul unui principe să înceapă un război, ci cu ceea ce poate face el, după ce conflictul a fost pornit. Începând cu evul mediu, gândirea politică îi acordă și acestei problematice o deosebită importanță, iar tradiția înfiripată din mentalitatea de cavaler s-a cristalizat în veacul al XV-lea, unindu-se cu problematica teologică *jus ad bellum*³³. După o analiză sistematică a declarațiilor unui război, al treilea și ultimul volum al lui Grotius, *Despre justețea războiului și a păcii*, este de asemenea consacrat comportamentului în timpul de război³⁴. Concluziile lui Bisterfeld s-au înregistrat conform acestei tradiții.

Primele două criterii înșă sunt deosebit de importante pentru analiza noastră. Scopul unui război – scrie Bisterfeld, respectând tradiția ce constituia de la Sf. Toma Aquino încoace punctul de referință în această problemă – nu poate fi nici interes personal, nici căutarea propriei mări, ci numai slava lui Dumnezeu. Iar acest lucru constă în apărarea patriei și a celor

---

³² Părerile lui Johann Heinrich Bisterfeld despre solicitarea unui ajutor din partea cazacilor cu completările episcopului György Csulai (Alba Iulia, 1 iunie 1651), kiadva: *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez* [Colecție de documente privind contactele diplomatice ale lui György Rákóczi II], Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria 23, szerk. Sándor Szilágyi (Budapesta, Eggenberger, 1874) p. 66–73. Expunerile teoretice sunt rezumate de János Kvaczala [János Kvala], Bisterfeld János Henrik élete [Viaa lui János Henrik Bisterfeld], *Századok* 25. (1891) p. 554–555.

³³ Johnson, *Ideology, Reason...* op. cit. p. 26–80.

³⁴ Grotius, *JBP* III. Mai vezi: Kasai Naoya, The Law of War, in *A Normative Approach to War*, op. cit. p. 244–275. Grotius, prin *jus naturalis* limitează mult drepturile asigurate pe timpul de război, propunând principiul moderării (*temperamenta*): Tanaka Tadashi, *Temperamenta (Moderation)* ibidem, p. 276–307.

ce sunt asupra și pe nedrept, ori a libertății publice și a bisericii³⁵. Este evident că retorica lui Bisterfeld îl plasează în rândul filosofilor teologi, iar crezul lui, cu scopul final al războiului este că utarea slavei lui Dumnezeu, este în evidentă opoziție - de exemplu - cu Grotius. Acesta își construiește argumentația pe dreptul natural (*jus naturalis*), care, conform renumitei sale afirmații, ar funcționa și dacă Dumnezeu nu ar exista, ceea ce „nici nu s-ar putea presupune întrucât, fără aș vâri cel mai mare păcat”³⁶. Totodată, considerând că la slava lui Dumnezeu se poate ajunge prin scopuri politice, mai cu seamă prin libertăți acordate statelor, îl înrudește cu filosofia tradiției umaniste.

Din partea lui Bisterfeld, care în timpul Războiului de treizeci de ani s-a refugiat de la Universitatea din Herborn în Ardeal, este neobișnuit să se delimiteze de gânditorii „sfintei lupte”, care în timpul conflictului amintit au obținut o autoritate respectabilă atât din partea protestantă, cât și din cea catolică, și mai cu seamă la cumpăna anilor 1620-30, între *Restitutionsedikt* și pacea de la Praga - au influențat puternic și marea politică³⁷. Conform tradiției, această cea mai cunoscută orientare este reprezentată de gânditorii puritani englezi, nu este doar justificarea războiului pentru extinderea religiei, ci chiar Dumnezeu le dă această poruncă principilor³⁸. Bisterfeld se simte mult mai apropiat de acei filosofi moderați care - urmându-i pe gânditorii iezuiți spanioli din secolul al XVI-lea, vizionari ai colii de Salamanca - scot războiul dintre mijloacele de răspândire a religiei³⁹. Profesorul de la Alba Iulia tratează doar problema ocrotirii bisericii și nu a răspândirii religiei adevărate, foarte asemănător concepției lui Axel Oxenstierna, care considera apărarea bisericii un important scop politic și o parte a ocrotirii drepturilor de libertate a statelor, și care a

---

³⁵ Părerile lui Bisterfeld, op. cit. p. 68. Mai vezi: Kvaala, *Bisterfeld...* op. cit. p. 554.

³⁶ Grotius, *JBP* Prol. 11.

³⁷ Robert Bireley, The Thirty Years' War as Germany's Religious War, in *Krieg und Politik 1618-1648: Europäische Probleme und Perspektiven*, hrsg. von Konrad Repgen (München: Oldenbourg, 1988) p. 85-106.

³⁸ Johnson, *Ideology, Reason...* op. cit. p. 81-144. Timothy George, War and Peace in the Puritan Tradition, *Church History* 53 (1984) p. 492-503.

³⁹ Johnson, *Ideology, Reason...* op. cit. 150-203., Piirimäe, *Just War...* op. cit. p. 522. În maghiară vezi: Csejtei Dezső - Juhász Anikó, *Amerika felfedezése és az új globális rend* [descoperirea Americii și noua orânduire globală], (Máriabesnyő - Gödöllő : Attraktor, 2004).

încercat cu orice pre să evite la intrarea suedezilor în R zboiul de treizeci de ani interpretarea de conflict religios⁴⁰. În cazul lui Bisterfeld, o concepție similară atestă faptul că apariția bisericii este strâns legată de „libertatea comună” (*communa libertas*), adică de apariția drepturilor stărilor, a adică Bisterfeld rezolvă încadrarea teologică a unei idei umaniste seculare.

Dintre motivele care au dus la justea eră zboiului trebuie subliniate două lucruri. Mai întâi, Bisterfeld se manifestă din nou ca un veritabil umanist, atunci când este de acord cu războiul preventiv. El nu consideră doar războiul și compensarea pagubelor deja suferite (*injuriae illatae*) un motiv just pentru război, ci și prevenirea aceluia, care ar putea fi suferite din partea dușmanilor (*injuriae inferendae*). Astfel, el se alătură gânditorilor Gentili și Bacon: nu este necesar ca principele să aștepte până când este atacat, ci poate preveni ostilitățile. În cazul lui Bisterfeld nu sunt valabile nici măcar îndrăgirile pe care le găsim la Grotius.

A doua deosebire a argumentării: profesorul din Alba Iulia pune problema cine este de fapt acel „noi”, a căror ofensare ar putea motiva un război just din partea principelui. Deschide larg limitele acestei categorii, afirmând că ea cuprinde nu doar proprii supuși, ci pe toți cei care se leagă cumva de ai noștri. Dintre cele trei legături enumerate, primele două largesc nelimitat cercul celor în interesul cărora se poate interveni. Atât această categorie legată de existența umană (*vinculum humanitatis*) – având ca suport locuri biblice (Matei 7,12)⁴¹ –, cât și cele legate de bunățatea creștină (*vinculum Christianae charitatis*) sunt generale și nu există un grup de oameni la care nu ar fi valabile. Mai mult decât atât, în cazul din urmă, principele nu doar are posibilitatea de-a porni războiul, dar – cu condiția ca Dumnezeu să-i dea mijloacele necesare – este și obligat să facă acest lucru. La definirea categoriei de „noi”, doar a treia și unică legătură (*vinculum propriae necessitas*) aduce informații oarecum practice: intervenția este necesară în

---

⁴⁰ Piirimäe, *Just War...* op. cit. p. 522–523.

⁴¹ Traducerea maghiară a locului citat din Biblie este: „A mit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjének, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal...” [Tot ce voi să vă fac vouă oamenilor, faceți-le și voi la fel...] (traducerea lui Gáspár Károli).

interesul acelora care cer acest lucru, ori din a căror stare rea poate rezulta o stare la fel de nefastă pentru noi⁴².

Această condiție limitează teoretic posibilitățile, practic însă deloc. Nu este întâmplător că Bisterfeld, pe acest fundament teoretic, dezvoltă o practică de ofensă în opera sa, iar concluzia va fi susținerea luptei cazacilor. O țile din Ardeal nu au pornit chiar în acel an, dar teoria lui Bisterfeld, ce îmbină gândirea umanistă cu o fundamentare teologică, nu a rămas fără ecou. Totodată, războinicul György Rákóczi II nu trebuia convins de necesitatea luptei, iar în scrierile sale justificatoare privind războiul nu vom găsi referiri directe la acest lucru, cu toate că Zsuzsanna Lorántffy este posibil să fi cunoscut această scriere din 1651, analizată mai sus⁴³. În orice caz, lucrarea lui Bisterfeld, referitoare la susținerea unui război preventiv, a creat un context ideologic favorabil ca György Rákóczi II să justifice campania sa contra Moldovei ce va avea loc un an și jumătate mai târziu: chiar dacă nu a luat cunoștință din scrierile sale despre posibilitatea argumentării războiului preventiv, profesorul german a contribuit totuși la consolidarea ideii existentei acestui argument.

În concluzie, constatăm faptul că, încercând o justificare a războiului din Moldova în anul 1653, György Rákóczi II se folosește de aceeași argumentație: percepce conflictul precum un război preventiv. Conform afirmațiilor sale, în cazul în care nu l-ar fi atacat pe Vasile Lupu, mai repede sau mai târziu el ar fi fost cel persecutat de către domnitorul Moldovei. Atestă acest lucru sistemul argumentelor prezentat atât în epistola trimisă mamei sale, cât și în cea înmănată regelui Poloniei, precum și în lauda ierarhilor din Ardeal. Justificarea poate fi considerată una modernă. În același timp, era în concordanță cu scrierile

---

⁴² opinia lui Bisterfeld, op. cit. p. 68.

⁴³ Zsuzsanna Lorántffy în problemele politice îl respecta deosebit de mult pe Bisterfeldet. În anul 1656, când fiul ei îi cere părerea în legătură cu alianța ce urmează să se lege cu suedezi, diminuând valoarea propriei convingeri, afirmă despre profesorul decedat între timp: „Acum ar fi de dorit prezența lui Bisterfeldus, cel care i-a fost fidel și mie, și lui Dumnezeu, cu adevărat cunosător al Bibliei, cel ce judecă drept, îndeletnicindu-se cu lucrurile vechi”. Epistola scrisă de Zsuzsanna Lorántffy către György Rákóczi II, (Beregszász, 8 sept. 1656) în *A két Rákóczy György családi levelezése* [Corespondența de familie a celor doi György Rákóczi], Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 24, ed. Sándor Szilágyi (Budapesta: Magyar Tudományos Akadémia, 1875) p. 510.

filosofilor politici – printre care opera lui Bisterfeld de la curtea princial – ai epocii i cu practica politic a vremii. Strategia de argumentare existent pân atunci doar sporadic în istoria modern timpurie a Ardealului a fost elaborat prima oar în 1653 de György Rákóczi II, ca mai târziu s se foloseasc din nou i din nou de ea în campaniile ulterioare⁴⁴. Politica extern agresiv din Ardeal, care odat cu sfâr itul R zboiului de treizecide ani î i c uta noi direc ii, i-a g sit în acest sistem de argumentare un context de justificare politic .

---

⁴⁴ Despre acestea vezi articolul meu în curs de editare: *Bellum istum*-érvelések II. Rákóczi György háborúiban; Epistola lui György Rákóczi II c tre regele Poloniei, Ioan Cazimir (Alba Iulia, 25 mart. 1653) In: Sándor Szilágyi ed., *Levelek és okiratok II. Rákóczi György fejedelem diplomacziái összekötetései történetéhez, Történelmi Tár* (1889) [Corresponden i documente la istoria leg turilor diplomatice ale principelui György Rákóczi II, *Colec ie de documente istorice* (1889)], p. 459–460